

140-lecie Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika

ELŻBIETA PYZA

Polskie Towarzystwo Przyrodników im. Kopernika (PTP im. Kopernika) jest najstarszym towarzystwem naukowym działającym na ziemiach polskich: w tym roku obchodzi rocznicę 140-lecia powstania. Rok 2015 może okazać się przełomowy dla Towarzystwa, nie tylko dlatego, że Towarzystwo nadal prowadzi intensywną działalność i odnosi wiele sukcesów w dziedzinie upowszechniania nauki i edukacji przyrodniczej, ale też dlatego, że po raz pierwszy w powojennej historii Towarzystwa władza państwowa (obecnie Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego) odmówiła dofinansowania działalności wydawniczej Towarzystwa, więc dwa czasopisma „Kosmos” (wydawane od 1876) i „Wszeczeńświat” (wydawane od 1882), a także samo Towarzystwo mogą przestać istnieć. Warto więc przypomnieć historię Towarzystwa i podjąć działania, które pozwolą na kontynuowanie jego istnienia.

Polskie Towarzystwo Przyrodników im. Kopernika powstało we Lwowie 17 stycznia 1875 roku podczas zebrania w Muzeum Botanicznym Uniwersytetu Lwowskiego z inicjatywy lwowskich profesorów: Teofila Ciesielskiego, Feliksa (Szczęsnego) Kreutza, Eugeniusza Janoty, Bronisława Radziszewskiego, Tomasza Staneckiego, Henryka Strzeleckiego, Edwarda Tangela i Władysława Tynieckiego. Na zebraniu założycielskim nie zabrakło znanych uczonych, jak profesorowie Emil Godlewski Sr., Marceli Nencki, Marian Łomnicki, Józef Rostański i Szymon Syrski. Towarzystwo powstało w czasie obchodów 400 rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika, a utworzenie Polskiego w nazwie Towarzystwa, jak również wybranie Mikołaja Kopernika jako jego patrona, było niezwykle ważne w okresie zaborów. Oficjalną działalność Towarzystwo rozpoczęło 19 lutego 1875 w czasie Walnego Zgromadzenia i nie przerwało jej nawet w czasie I i II wojny światowej. W czasie drugiej wojny światowej zarówno w kraju, a także na uchodźstwie w Palestynie i Wielkiej Brytanii, organizowano posiedzenia naukowe, a nawet wydawano czasopisma „Kosmos” i „Wszeczeńświat”.

Pierwszym przewodniczącym PTP im. Kopernika był profesor mineralogii Feliks Kreutz. W pierwszym roku istnienia Towarzystwo liczyło 82 członków, a już w drugim roku liczba członków wzrosła do 176. Po 25 latach istnienia liczba członków wynosiła 233, a w roku 1914 – 344. Przed II wojną światową było prawie 2000 członków, a w 1974 roku – 2447. Obecnie Towarzystwo liczy ok. 300 członków.

Od początku istnienia PTP im. Kopernika skupiało specjalistów różnych dziedzin nauk przyrodniczych, a głównym jego celem, jak zapisano w statucie, było: „Badanie wszechstronne przyrody kraju ojczystego, wspieranie się wzajemne w pracach naukowych i obeznawanie się z postępem nauk przyrodniczych, staranie się o ich rozwój i upowszechnienie”.

Pierwsze zadania Towarzystwa polegały na wspieraniu działalności Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności w Krakowie i współpracy z tą Akademią. Ponadto wspierano badania przyrodnicze naukowców z innych zaborów, a także organizowano dokształcanie nauczycieli i zajęcia dla uczniów szkół średnich. W tej ostatniej działalności dużą rolę odgrywały czasopisma „Wszeczeńświat” (które nadal pełni taką rolę) oraz „Przyroda i Technika” (wydawane w latach 1922–1930). Z kolei dla specjalistów zaczęto wydawać „Kosmos. Seria B. Przegląd Zagadnień Naukowych”, w którym publikowano wybitne wykłady habilitacyjne, a w serii A oryginalne prace naukowe. Towarzystwo prowadziło również badania naukowe. Na początku działalności Towarzystwa badania prowadzono w Stacji Biologicznej nad Jeziorem Drozdowickim koło Gródka Jagiellońskiego, a ważnym tematem były również badania flory i fauny plejstoceńskiej ze Staruni. W okresie międzywojennym, m.in. z udziałem Alfreda Jahna – geografa i Kazimierza Petrusiewicza – biologa, prowadzono badania fizjograficzne Podola, które finansowane były przez Fundusz Kultury Naukowej. Po II wojnie światowej Towarzystwo zaprzestało prowadzenia własnych badań naukowych, natomiast kontynuowało działalność upowszechniającą i popularyzującą nauki przyrodnicze. Zintensyfikowano również działalność edukacyjną wśród młodzieży szkolnej organizując, od 1974 roku, Olimpiady Biologiczne. Towarzystwo nadal było forum dyskusyjnym dla specjalistów z różnych dziedzin nauk przyrodniczych oraz organizatorem posiedzeń interdyscyplinarnych, na których dyskutowano m.in. nad ochroną zasobów naturalnych.

W okresie zaborów, członkami honorowymi PTP im. Kopernika byli uczeni z wszystkich zaborów, co świadczy o ogólnopolskim charakterze Towarzystwa od początku jego historii. Na pierwszym Walnym Zgromadzeniu członkami honorowymi zostali Włodzimierz Dzieduszycki i Adrian Baraniecki z Galicji, Jan Baranowski z Warszawy, Ignacy Domeyko z Santiago de Chile i Jan Działyński z Paryża.

Fot. 1. Członkowie Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika na przełomie XIX i XX wieku.

Maksymilian Tytus Huber (ur. 4 I 1872 w Krościenku nad Dunajcem, zm. 9 XII 1950 w Krakowie) – naukowiec, inżynier mechanik

Stanisław Tołoczko (ur. 22 VIII 1868 w Czelejowie koło Brześcia, zm. 5 III 1935 we Lwowie) – chemik, profesor (prezes PTP im. Kopernika 1913)

Marian Smoluchowski (Marian Ritter von Smolan Smoluchowski, ur. 28 V 1872, zm. 5 IX 1917) – fizyk, pionier fizyki statystycznej, alpinista i taternik (prezes PTP im. Kopernika 1906–1907)

Stanisław Sokołowski senior (ur. 19 X 1865 w Młoszowej koło Chrzanowa, zm. 31 VIII 1942 w Zakopanem) – pionier polskiego leśnictwa, rzecznik utworzenia Tatrzańskiego Parku Narodowego (prezes PTP im. Kopernika 1912, 1914–1917)

Eugeniusz Mikołaj Romer (ur. 3 II 1871 we Lwowie, zm. 28 I 1954 w Krakowie) – geograf, kartograf i geopolityk, twórca nowoczesnej kartografii polskiej, współzałożyciel wyd. Książnica-Atlas; brat Jana, ojciec Witolda i Edmunda (prezes PTP im. Kopernika 1910–1911)

Stanisław Opolski (1876–1918) – profesor chemii (sekretarz PTP im. Kopernika 1912–1913)

Henryk Karol Klemens Kadyi (ur. 23 V 1851 w Przemyślu, zm. 25 X 1912 we Lwowie) – profesor anatomii opisowej oraz patologii (prezes PTP im. Kopernika 1894–1895)

Początkowo działalność Towarzystwa koncentrowała się we Lwowie i Wschodniej Małopolsce, a stopniowo rozszerzyła się na całą Polskę, poprzez utworzenie licznych oddziałów – pierwszym z nich był Oddział Stanisławowski, powstały w 1877 roku. W 1890 utworzono Oddział Krakowski, a następnie Warszawski (1917), Poznański (1919), Wileński (1921) i Bydgoski (1923). Oddziały powstały także w Sosnowcu (1925) i Katowicach (1928). W okresie międzywojennym Oddział Śląski wydawał nawet własny „Rocznik”. W latach świetności Towarzystwa, tj. w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia, działało 18 oddziałów. Oprócz oddziałów w Towarzystwie działały również sekcje, które później stały się zalążkami specjalistycznych towarzystw naukowych: botanicznego, zoologicznego, geologicznego i entomologicznego. Do dzisiaj w ramach Towarzystwa działa Sekcja Speleologiczna (od 1964) oraz Sekcja Dydaktyki Biologii (od 1973). W przeszłości działały również Sekcja Chiropterologiczna, która organizowała ogólnopolskie konferencje i Dekady Spisu Nietoperzy, a także Sekcja Kopernikowska i Sekcja Dydaktyczno-Młodzieżowa Oddziału Warszawskiego.

Sukcesy Towarzystwa w stymulowaniu życia naukowego w Polsce i upowszechnianiu nauk przyrodniczych zawsze zależały od jego aktywnych członków. Przesłania byli naukowcy, którzy zapisali się w dziejach nauki (fot. 1). W latach 1886–1887 Towarzystwem kierował Benedykt Dybowski – zoolog, znany badacz przyrody Syberii i Dalekiego Wschodu.

Obecnie oddziały i sekcje Towarzystwa organizują konferencje, wykłady i wycieczki przyrodnicze. Członkowie Sekcji Speleologicznej prowadzą także działalność naukową i spotykają się na corocznych konferencjach w celu wymiany doświadczeń w różnych geologicznie atrakcyjnych miejscach w kraju, a także za granicą. Najlepsze prace naukowe z dziedziny geologii nagradzane są co cztery lata Medalem im. Marii Markowicz-Łohinowicz. Maria Markowicz-Łohinowicz (1933–1974), chemik i geolog, prowadziła w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego wieku nowatorskie, wieloaspektowe badania mechanizmu procesów krasowych. Po nagłej, przedwczesnej śmierci Marii, jej matka, Helena Markowicz, ufundowała tę nagrodę. Cykliczne ogólnopolskie konferencje organizuje też Sekcja Dydaktyki Biologii.

Nadal prowadzona jest działalność edukacyjna wśród młodzieży szkolnej, zwłaszcza szkół ponadgimnazjalnych i upowszechnianie nauk przyrodniczych w polskim społeczeństwie. Poprzez Komitet Główny i Komitety Okręgowe Olimpiady Biologicznej organizowana jest corocznie Olimpiada Biologiczna. Jej laureaci biorą udział w zawodach międzynarodowych. Od czterech lat organizowany jest również Ogólnopolski Konkurs Wiedzy Neurobiologicznej „Brain Bee”. Tegoroczny laureat tego konkursu Mikołaj Duczmal z Poznania reprezentował Polskę w międzynarodowym konkursie (International Brain Bee Championship) w Australii, zajmując 6. miejsce. Bardzo dużym powodzeniem cieszą się, organizowane od 1998 roku w Krakowie, coroczne otwarte wykłady w ramach konferencji wiedzy o mózgu, zwane „Tygodniami mózgu”. Zarówno tematyka tej konferencji, jak również udział wybitnych polskich naukowców, jako wykładowców, gromadzi na wykładach „Tygodni mózgu” setki słuchaczy.

Dwa czasopisma Towarzystwa: „Kosmos. Problemy Nauk Przyrodniczych” i „Wszechświat. Pismo Przyrodnicze” wydawane są obecnie jako kwartalniki. Pierwsze z nich jest przeglądowym czasopismem naukowym (Redaktor naczelna: prof. dr hab. Krystyna Skwarło-Sońta, a drugie popularno-naukowym (Redaktor naczelna: prof. dr hab. Maria Śmiałowska). Oba czasopisma upowszechniają nauki przyrodnicze: „Kosmos” wśród specjalistów, a „Wszechświat” wśród niespecjalistów. W obu czasopismach publikują zarówno uznani naukowcy, jak i początkujący młodzi naukowcy, doktoranci i studenci. „Wszechświat” jest miejscem debiutu pisarskiego dla wielu młodych naukowców, ucząc ich jak

pisać przystępnie o wynikach badań naukowych i o trudnych tematach naukowych. Niestety ta ważna rola obu czasopism Towarzystwa w nauce polskiej, nie została doceniona przez MNiSW, które odmówiło dofinansowania ich wydawania.

Problem braku regularnych wpływów i stan finansów, zawsze były poważnymi utrudnieniami w działalności Towarzystwa. W okresie zaborów działalność wydawnicza finansowana była z dotacji Namiestnictwa, a ponadto Towarzystwo wspierały uniwersytety i inni sponsorzy. Najpoważniejszy kryzys nastąpił po I wojnie światowej, kiedy z Towarzystwa wyodrębniły się specjalistyczne stowarzyszenia naukowe. Na szczęście ten kryzys przezwyciężono dzięki prężnemu kierownictwu Jana Czekanowskiego, Juliana Tokarskiego i Dezyderego Szymkiewicza, a sam proces wyłonienia się z PTP im. Kopernika licznych specjalistycznych towarzystw naukowych świadczy o fundamentalnej roli Towarzystwa w rozwoju życia naukowego w Polsce. Ponowny kryzys nastąpił po II wojnie światowej. We Lwowie pozostało archiwum i cenna biblioteka Towarzystwa zorganizowana przez Zdzisława Pazdrę. Próbowano wznowić działalność Towarzystwa najpierw w Krakowie, potem we Wrocławiu pomimo, że ówczesne władze rozważały likwidację Towarzystwa, podobnie zresztą jak Polskiej Akademii Umiejętności. Towarzystwo jednak przetrwało i – co więcej – nadeszły lata jego świetności. Wzrosła liczba oddziałów i członków, zaczęto wydawać dwie serie „Kosmosu”; Serię A. Biologia i Serię B. Przyroda Nieożywiona.

Kolejny kryzys rozpoczął się w 1990 roku i właściwie trwa do dnia dzisiejszego. Z kilku wydawnictw Towarzystwa, takich jak „Kosmos”, „Wszechświat”, „Przyroda i Technika”, „Zeszyty Problemowe Kosmosu”, „Rocznik Śląskiego Oddziału PTP im. Kopernika”, na rynku wydawniczym pozostało tylko „Kosmos” i „Wszechświat”. Jednak z powodu skromnych środków finansowych, przeznaczonych na ich wydawanie, oba miesięczniki zostały przekształcone w kwartalniki.

W ostatnich latach stopniowo zmniejszono dotacje na działalność Towarzystwa, najpierw odmówiono finansowania Biblioteki Towarzystwa, a do 50% zmniejszono dotację na działalność wydawniczą. Dzięki sponsorom oraz zaangażowaniu się Towarzystwa w programy międzynarodowe udało się jednak utrzymać dotychczasową działalność.

W 2015 roku, po raz pierwszy w okresie powojennym, MNiSW całkowicie odmówiło dofinansowania wydawania „Kosmosu” i „Wszechświata”, a wiadomość ta dotarła do Towarzystwa w połowie roku. W 2015 roku niewielką sumą zostały dofinansowane tylko dwie konferencje PTP im. Kopernika. Ta sytuacja zmusiła Towarzystwo do intensywnych poszukiwań sponsorów albo rozważenia zaprzestania działalności po 140 latach. Powodem tego stanu rzeczy jest zmiana finansowania nauki i brak ze strony władz – obecnie Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego – zainteresowania działalnością towarzystw naukowych i ich roli w upowszechnianiu nauki. Zamiast tworzyć nowe programy dla uczniów i studentów, należałoby wykorzystać doświadczenie i potencjał towarzystw naukowych, w których zawsze działali wybitni naukowcy i dydaktycy, a towarzystwa wspierały wybitnie uzdolnioną młodzież. Obecnie taką rolę spełniają organizowane przez Towarzystwo Olimpiady Biologiczne i Konkurs Wiedzy Neurobiologicznej.

Jeszcze gorzej wygląda sytuacja finansowa Oddziałów oraz Komitetów Okręgowych Olimpiady Biologicznej. Działalność oddziałów, organizowanie prelekcji i wycieczek zanika, gdyż oddziały nie otrzymują żadnych środków finansowych na swoją działalność.

Nauka polska nie będzie rozpoznawana na świecie, jeżeli nadal będzie tak słabo finansowana, a zapał ludzi nauki działających w ramach Towarzystwa, którzy bezinteresownie redagują czasopisma „Wszechświat” i „Kosmos”, organizują wykłady i prelekcje oraz opiekę nad wybitnie uzdolnioną młodzieżą, zostanie zgaszony przez brak jakiegokolwiek poparcia i opieki ze strony państwa.